

РОЗДІЛ 4 ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.93

ДОКАЗ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: ПОНЯТТЯ ТА ПРЕДМЕТ THE EVIDENCE IS IN THE COMMERCIAL PROCESS: CONCEPT AND OBJECT

Квіта О.Т.,
здобувач

Київського університету права
Національної академії наук України,
помічник судді господарського суду
Полтавської області

Статтю присвячено дослідженню поняття та предмету доказів в господарському процесі. Проаналізовано основні наукові підходи до розуміння поняття судових доказів та предмету доказування. За результатами проведеної роботи робиться висновок про важливість доказів як правового інституту господарського судочинства і в правозастосовчій діяльності, і в теоретичному вивченні процесу доказування.

Ключові слова: доказ, доказування, доказова діяльність, юридичні факти, предмет доказування, фактичні дані.

Статья посвящена исследованию понятия и предмета доказательств в хозяйственном процессе. Проанализированы основные научные подходы к пониманию понятия судебных доказательств и предмета доказывания. По результатам проведенной работы делается вывод о важности доказательств как правового института хозяйственного судопроизводства и в правоприменительной деятельности, и в теоретическом изучении процесса доказывания.

Ключевые слова: доказательство, доказывание, доказательная деятельность, юридические факты, предмет доказывания, фактические данные.

The article studies the concept and the subject of evidence in the commercial process. The basic scientific approaches to understanding the concept of forensic evidence and the subject of proof have been analyzed. As a result of the study of evidence as a legal institution of economic justice and law enforcement, and in the theoretical study of the process of proof are very important.

Key words: evidence, proof, evidence-based activities, legal facts, subject of proof, actual data.

Актуальність теми. Господарський суд досліджує обставини справи опосередковано, через залучені до справи документи. В останніх відображаються факти та обставини, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог та заперечень.

Обґрунтовуючи свої вимоги при зверненні до господарського суду та поданні позовної заяви позивач звертається до поняття «докази», які і намагається покласти в основу своїх вимог та правових підстав позову.

Докази є основним, центральним правовим інститутом господарського судочинства, саме тому правильність і справедливість судового рішення напряму залежить від розуміння, тлумачення та застосування цього інституту всіма учасниками судового процесу на всіх його стадіях.

У юридичній літературі значна увага приділена проблемам судових доказів. Зокрема, дане питання широко розглядалося у працях відомих учених Д.Б. Абушенко, А.Т. Боннера, Б.С. Белкіна, А.Х. Гольмстена, А.Ф. Клейнмана, К.С. Юдельсона, А.Г. Коваленко, А.С. Козлова, С.В. Курильова, І.Г. Медведєва, В.В. Молчанова, М.К. Треушнікова, Д.М. Притики, М.В. Руденко, Т.В. Степанової, В.В. Сухонос, В.Д. Чернадчука, В.С. Щербини, Л.М. Ніколенко та ін.

Метою даної роботи є визначення правової природи доказів в господарському судочинстві, окреслення предмету та особливостей їх використання у сучасному господарському процесі.

Виклад основного матеріалу. Загальні положення теорії доведення та доказування, викладені в загальній теорії права, цивільному та кримінальному процесі, в однаковій мірі можуть бути застосовані і до господарського процесу, оскільки відображають принципові аспекти діяльності суду по встановленню обставин справи та дослідженню доказів, що є необхідною умовою для правильного, справедливого, розумного вирішення спору.

При відсутності єдності в тлумаченні і розумінні поняття судових доказів в працях вчених-процесуалістів існує декілька підходів до розуміння цього поняття.

Прихильники ототожнення доказів із фактами об'єктивної реальності (А.Я. Вишинський, М.А. Чельцов) під доказами розуміють тільки факти, а не відомості про них (фактичні дані). Автори такого підходу аналізують судові докази з точки зору відомих фактів, за допомогою яких можливе встановлення невідомих фактів.

На думку інших авторів, поняття доказу містить подвійний зміст: як факт об'єктивної реальності та джерело відомостей про цей факт при обов'язковій

умові додержання процесуальної форми. Так, М.К. Треушніков визначає судові докази як поняття, що містить у собі два взаємопов'язаних елемента: фактичні дані як зміст доказів та засоби доказування як процесуальну форму [1, с. 92].

Даний підхід підтверджує ще одна точка зору на поняття доказів з огляду на потрійний характер останніх. Так, В.З. Лукашевич щодо доказів у кримінальному процесі вказує на те, що доказами, по-перше, є факти, які можуть бути безпосередньо встановлені суддями. По-друге, доказами є відомості про факти, що підлягають доказуванню. По-третє, доказами є доказувані у справі факти [2, с. 118].

Двоїстість характеру доказу проявляється і в процесі розгляду господарських справ судом – фактичні відомості і джерело не є доказом окремо одне від одного.

Так, ч. 1 ст. 32 Господарського процесуального кодексу визначає, що доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору [3, с. 56].

Науковою основою теорії доказів в господарському судочинстві є теорія пізнання. Істинне встановлення обставин, що відбулися, є основною задачею правосуддя. Її розв'язання здійснюється шляхом доказування, що і являє, за своєю суттю, процес пізнання.

Подання та окреслення поняття доказів є складною розумовою діяльністю всіх учасників судового процесу.

Враховуючи те, що суд приймає рішення за власним переконанням, то саме переконання суду у вірності своїх доводів є основним елементом діяльності опонентів у справі.

Проте слід зауважити, що внутрішнє переконання судді – це не несвідоме враження, відчуття, яке не піддається контролю, а впевненість у правильності його висновків, які складають основу судового рішення [4, с. 555].

Якісна добірка та професійна підготовка доказів на стадії обґрунтування своїх вимог в момент подання позову є запорукою переконання суду в дійсності обставин, що є підставою позову. Аналогічне твердження стосується і відповідача при спростуванні тверджень позивача, що є викладкою відзиву на позов та заперечення позову.

Філософською основою теорії доказування в цілому, та в господарському процесі зокрема, є діалектичний матеріалізм, що базується на фундаментальних висновках про первісність матерії та вторинність свідомості про пізнання світу, про можливість вірного відображення свідомістю об'єктивної реальності, тобто досягнення істини в процесі пізнання.

В судовому процесі не допускається винесення судового рішення на підставі вірогідності, відмови в позові з мотивів недоведеності його підстав. Рішення, винесені на підставі вірогідних суджень,

підлягають безумовній відміні судами вищих інстанцій [5, с. 90].

Широкопоширеною проблемою в практиці застосування доказів є подання сторонами юридично байдушких фактів, відмежованих від предмету позову, які деколи містять томи судової справи. Такими доказами можуть бути бухгалтерські, економічні, будівельні, інженерно-технічні, вишукувальні та інші документи, які не мають прямого відношення до предмету спору.

Ст. 34 ГПК передбачено, що господарський суд приймає тільки ті докази, що мають значення до справи. Обставини справи, які, відповідно до законодавства, повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування [3, с. 56].

Важливість зазначеної норми полягає в відмежуванні суду від юридично байдушких фактів та досліджуванні саме тих доказів, що мають безпосереднє відношення до предмету доказування, належним чином отримані та подані до суду.

Відносність до справи судових доказів визначається й необхідністю достовірного обґрунтування фактів, що відображаються в ухвалах суду. Вірне визначення кола відносних до справи фактів в більшості обумовлює вірні твердження суду по відношенню до обсягів відносних доказів, проте не вирішує задачу повністю.

Важливим етапом оціночної діяльності суду по відбору належних доказів є розкриття об'єктивного зв'язку між фактичними даними, що містяться в засобах доказування, та шуканими фактами. Здатність змісту судового доказу підтвердити чи спростувати факт визначається оціночним (логічним) шляхом [6, с. 63].

Однак не всі факти, що є важливими для розгляду справи, потребують доказування. Ст. 35 Господарського процесуального кодексу України визначено, що звільняються від доказування обставини, визнані судом загальновідомими, та преюдиціальні факти.

Загальновідомі факти звільняються від доказування у випадку, коли вони відомі широкому колу осіб, учасникам процесу, а тому їх вірність очевидна і не потребує встановлення. Такими фактами можуть бути війна, посуха, землетрус тощо.

Преюдиціальними є факти, встановлені або рішенням суду по цивільній, адміністративній, господарській справі, або вироком суду в кримінальному провадженні, або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення, які вступили в законну силу по справі, в якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Одно-го разу встановлені судом обставини не потребують встановлення їх знову.

Судовий доказ в розумінні пізнавальної та процесуальної діяльності є доказуванням, процесом встановлення істини. В ході доказування своїх доводів суб'єкт суперечки переходить від чуттєвого сприйняття фактів та дійсності до їх розумового осмислення, від почуттів до «раціо». В свою чергу, суд обмежений встановленням кола обставин реальної дійсності, що забезпечило б швидке, якісне, справедливе вирішення

конкретної справи, тобто виконання прямих завдань суду.

Господарсько-процесуальний кодекс України не пояснює та не застосовує поняття «предмет доказування», що, безперечно, негативно позначається на практиці розгляду судових справ, адже значна частина судових рішень скасовується саме з підстав неповного дослідження обставин справи.

В юридичній літературі та в судовій практиці відсутні однозначні відповіді на питання, що є предметом доказування. Останнє є важливою задачею як у практичному використанні в правозастосовчій діяльності, так і в теоретичному вивченні процесуального доказування.

Радянські вчені-процесуалісти традиційно визначали предмет доказування як сукупність суперечливих фактів.

На думку А.Ф. Клейнмана, предметом доказування є суперечливі юридичні факти, що мають значення для дозволу справи, тому що вони пов'язані з підставою позову та підставою рішення (мотивами рішення суду).

К.С. Юдельсон розумів під предметом доказування факти підстави позову: для доказування необхідно точно визначити його предмет, встановити, які саме факти підлягають констатації як підстави позову.

Вагомий внесок у розробку цього питання зроблений Л.П. Смішляєвим, який зазначав, що характеристика предмета доказування як сукупності юридичних фактів є неповною і неточною. Він сформулював наступне поняття предмета доказування: предметом доказування є юридичні факти, а також обставини, що обумовлюють, відповідно до закону, їхню значимість, з'ясування сукупності, яке може служити підставою для визнання вимог чи заперечень сторін обґрунтованими з погляду права, за винятком загальновідомих та преюдиціально встановлених.

Л.Я. Штутін розуміє під предметом доказування обставини, що складають підставу вимог та заперечень сторін. Термін «обставини» трактувався автором як юридичні факти.

Деякі автори, зокрема Ф.Н. Фаткулін, спробували переглянути сформоване поняття предмета доказування як сукупності юридичних фактів матеріально-правового характеру. У предмет доказування повинні включатися не тільки юридичні факти, що характеризують матеріальні правовідносини між позивачем та відповідачем, а й факти, що підтверджують право позивача на пред'явлення позову, що є підставою заяви будь-якого процесуального клопотання: про відвід, про зупинення провадження, про залишення позову без розгляду тощо.

Точку зору про ширше тлумачення предмета доказування також розділяв Д.М. Сілагадзе. Він виділяв три групи фактів і обставин, що входять у предмет доказування: факти, що мають безпосереднє юридичне значення в справі; факти, що мають інше юридичне значення; факти, що мають доказувальне значення.

Розширив коло фактів, що входять у предмет доказування, А.Г. Коваленко, розділивши факти, що

входять у предмет доказування, на чотири групи: факти, що відшуковуються чи юридичні факти матеріально-правового характеру; доказувальні факти; факти, що мають процесуальне значення; факти, встановлення яких суду необхідно для виконання виховних та попереджувальних завдань правосуддя. Подібні погляди на предмет доказування були піддані критиці.

Зокрема, М.К. Треушніков розуміє під предметом доказування особливий процесуальний інститут, в який входять лише ті факти, що мають матеріально-правове значення, факти, без з'ясування яких не можна правильно вирішити сутність справи [7, с. 254].

Автору близька точка зору про широке розуміння предмету доказування як сукупності обставин матеріально-правового і процесуального характеру, що підлягають встановленню для правильного вирішення спору.

Доказова діяльність сторін спору напряму пов'язана із предметом доказування в господарському процесі. Без активної участі суб'єктів суперечки унеможливується встановлення судом істини по справі. Особи, що беруть участь у справі, мають забезпечити надходження до матеріалів справи документальних та матеріально-технічних доказів на підтвердження їх позиції у відповідному господарському правовідношенні.

Окреслення предмету доказування здійснюється вже на стадії підготовки справи до розгляду. Від того, наскільки якісно та правильно суд визначить предмет дослідження у справі, залежить правильність, швидкість та конкретність результату розгляду спору. При цьому суд не повинен обмежуватися встановленням лише тих обставин, що зазначені в позовній заяві.

При цьому слід зазначити, що предмет доказування не є константою, він може змінюватись при вчиненні сторонами передбачених законом процесуальних дій, таких як зміна підстав позову, зміна предмету позову, зменшення або збільшення позовних вимог тощо.

Суддям, з огляду на досвід та практику вирішення тих чи інших категорій спорів, необхідно враховувати, до яких площин господарських правовідносин належить спір, які обставини мають правове та процесуальне значення, а тому вимагають з'ясування та застосування належних норм права. Від особливостей окремих категорій спорів залежить зміст предмета доказування. Роз'яснення Вищого господарського суду України, викладені в оглядах судової практики та постановках Пленуму Вищого господарського суду України, в значній мірі спрощують діяльність суду у визначенні предмету доказування в окремих категоріях справ.

Висновки. Вважаємо, що чітке визначення та розуміння поняття доказу, його предмету має важливе практичне значення в господарському судочинстві, оскільки робить його осмисленим, надає вірний вектор для процесуальної діяльності учасників господарської суперечки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арбитражный процесс : [учебник для вузов] / Под ред. проф. М.К.Треушникова. – М. : Изд-во «Спарк»; Юридическое бюро «Городец», 1997. – 253 с.
2. Лукашевич В.З. О понятии доказательства в советском уголовном процессе / В.З. Лукашевич // Правоведение. – 1963. – № 1. – С. 118.
3. Господарський процесуальний кодекс України.
4. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. ком.] : у 2-х т. Т. 1 / [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, С.В. Щербак] ; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2006. –912 с.
5. Треушников М.К. Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе / М.К. Треушников. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 160 с.
6. Треушников М.К. Относимость и допустимость доказательств в гражданском процессе / М.К. Треушников. – М. : Юрид. лит., 1981. – 96 с.
7. Ніколенко Л.М. Предмет доказування в господарському процесі України / Л.М. Ніколенко // Держава і право. – 2003. – Вип. 20. – С. 253–255.